

(Onderstaand lemma zal opgenomen worden in het Vrijzinnig Handlexicon dat in voorbereiding is. Gaarne niet vermenigvuldigen of verspreide: slechts voor gebruik van deelnemers aan het Open College “Postmodern Belijden. Augustinus voor vrijzinnigen”, juni 2020, VU-Doopsgezind Seminarium.)

Geloven

Een vrijzinnige grammatica
(ongecorrigeerde versie)

Het werkwoord geloven is voor vrijzinnigen een identiteitsmarkering. Om te zeggen wie ze zijn, gebruiken ze bij voorkeur de ontkenning. Ze zetten zich af tegen de al te stellig gelovigen. En ze schermen zich ook af van mensen die de pretenderen de religieuze waarheid in de zak te hebben en aan anderen te moeten opdringen. Een veel gebruikt standaardzinnetje in het vrijzinnige discours is dan ook: “dit of dat geloven, dat kan je, dat hoef je en dat wil je toch niet meer?” Vrijzinnigheid als geloofsbevrijding. In de loop van de geschiedenis is er zo heel wat afgekald van het oude geloof. Geen wonder dat in orthodoxe ogen, vrijzinnigheid wel moet uitlopen op ongelooft. Of op ketterij: in de geschiedenis is er bij de vrijzinnigheid ook veel geloofsinhoud aangeslibd die er volgens diezelfde orthodoxen in wezen niet bij hoort. Geloven dat Jezus letterlijk op het water heeft gelopen, dat kan niet meer. Geloven dat de goddelijke geest in heel de kosmos leeft, dat is een soms verdedigde positieve optie, die inderdaad het vanouds voor ketterij gehouden “pantheïsme” (>) impliceert.

Met het bovengenoemde “kunnen”, “moeten” en “willen” gaan drie vrijzinnige geloofsdimensies open. Allereerst valt de vanzelfsprekende nadruk de geloofsinhouden op. Als je iets niet meer kunt geloven, dan is het omdat de stand van de wetenschap de onmogelijkheid ervan heeft aangetoond. Na Darwin, kunnen we niet meer geloven dat de schepping in zes dagen door een zelf ongeschapen opperwezen tot stand gebracht is. Vervolgens beroept de vrijzinnigheid - deels een erfenis van de radicale reformatie - zich op de vrijheid van individuen en gemeenschappen, die zich door geen enkele gezagsinstantie geloofsinhouden laat opdringen. Wat iemand gelooft, dat is een kwestie van zijn of haar eigen verantwoordelijkheid. En tenslotte willen vrijzinnigen alleen dat geloven, wat positief aantrekkelijk is of als een innerlijke motivatie wordt gevoeld. Drie dimensies die wellicht aanleiding geven tot een drievoudige typologie: een objectief-wetenschappelijk, een normatief-kritisch en een subjectief-affectief type van vrijzinnigheid.

Een typologie is nog geen definitie. Wat bedoelen we eigenlijk met het woord “geloven”? In het oude Griekenland onderscheidde men tussen *epistèmè* en *doxa*, kennis en geloof, waarbij het eerste “zekere kennis”, het tweede eerder een mening en dus een vermoeden beduidde. Geloven bereikt nooit meer dan het niveau van dat wat waarschijnlijk zou kunnen zijn. Hoort men zeggen “ik geloof dat het gaat regenen”, dan klinkt meteen de echo mee “maar ik weet het niet zeker”. Later, in het Hellenisme en het vroege Christendom ging de strijd tussen *pistis*, geloof en geloofsvertrouwen, en *gnosis*, zeg “spiritueel inzicht”. Het lijkt alsof in deze tegenstelling de strijd om verifieerbare of legitimeerbare waarheid wat is gerelativeerd: al verwijst *pistis* naar een niet objectief verifieerbare of falsifieerbare waarheid, de ondertoon van het begrip duidt juist wel op een innerlijke zekerheid. En omgekeerd, al impliceert *gnosis* een subjectieve en innerlijke toegang tot de waarheid, de impliciete claim is dan toch dat die waarheid *in principe* voor een ieder toegankelijk, en daarom algemeen en objectief is.

Immanuel Kant* definieerde geloven als het “iets voor waar houden op gezag”. Het objectieve (“iets”), het normatieve (“gezag”) en het subjectieve (“voor waar houden”) uit de typologie

komen hier samen in een definitie. Er zit een kritische ondertoon in de definitie. Wat verstaan we onder gezag, onder “autoriteit”? De autoriteit van de zintuigen? (Ik heb het zelf gezien en daarom is het waar.) De autoriteit van de instituties? (Het is waar, omdat de wetenschap, de kerk, de politiek het zegt.) De autoriteit van opvoeding en gewoonte? (Iets is waar, omdat het altijd zo geweest is.)

De vader van de Verlichting (>) formuleerde haar tegen het autoritaire Lutherdom en het *schwärmerische* piëtisme van zijn tijd. De mens die de moed heeft zich van zijn eigen verstand te bedienen, gelooft niet op het gezag van een of ander kerkelijk instituut, niet op het gezag van het gevoel. Hij gelooft op het gezag van het verstand. Kants beschrijvende geloofsdefinitie is ten diepste normatief. Ze verbergt zelfs een geloof, namelijk dat in de voortgaande overwinning van geloven als zodanig. Immers, wat we geloven alleen op het gezag van verstand, is geen geloven meer. Het is een weten. Alleen dat kan, mag of wil worden geloofd, wat niet in tegenspraak is met de logica en wat adequaat (>waarheid) overeenstemt met voor mensen mogelijke ervaringen. Vandaag de dag is Kants adagium zo’n beetje gemeengoed. In dat opzicht heeft de vrijzinnigheid haar kritische geloofsfunctie wel verloren. Geloven lost zo’n beetje op in een louter op ervaring gebaseerd, godloos en positief, spiritueel weten.

Kan er nog iets als vrijzinnig geloven bestaan? Ja, maar daarvoor hebben we geen beschrijvende en normatieve geloofsdefinitie à la Kant nodig, maar een geloofsgrammatica. Eigenlijk vind je die *in nuce* al bij Kant. De crux zit ’m in het “op gezag” dat Kant blijkbaar een constitutief element van de definitie vindt. Geloven is niet tot inhouden te reduceren: maar veronderstelt relatie. Onbedoeld zegt Kant dat geloven per definitie een weten uit de tweede hand is. Als je in iets gelooft, geloof je ook altijd al in iemand. Daarom kun je geloofsinhoud niet scheiden van geloofsvertrouwen. Je kunt de accusatief - het *wat* van geloven -, niet scheiden van de nominatief - geloofsinhouden worden gegeven *door* iemand (subject) -, noch van de datief - ze wordt gegeven *aan* iemand -, noch van de genitief - de geloofsinhoud wordt dan *van* de ontvanger. Geloven is een onophoudelijk, relationeel gebeuren van geven, ontvangen, verwerken en doorgeven. Spits je geloven toe alleen op het *wat*, zoals in de taal van normativiteit, filosofie en dogmatiek soms gebeurt, dan zit je al op de weg van geloofsreductie tot weten. Daar steekt de geloofsgrammatica een stokje voor. De nominativus, de genitivus, de dativus en de accusativus zijn, zou Nietzsche* zeggen, perspectieven en richtingen. Ze zijn niet te herleiden tot één overkoepelend standpunt. Wie kan het “in bezit hebben” (genitivus) tegelijk denken met het “weggeven” (dativus)? Wie kan de subjectieve beleving van de nominativus in de objectieve termen van de accusativus vangen?

De vrijzinnige geloofsgrammatica impliceert ook een denken in termen van voorzetsels: wie, wat, hoe en waarom. *Wie*: geloven staat op naam, en is niet los verkrijgbaar van degene die het uitdrukt. Geloven is, gaandeweg het leven, eigennamen vullen met zin en betekenis. Geloven is het ontdekken van persoonlijke roeping. *Wat*: geloven is geen tweederangs weten, maar gaat aan wetenschap vooraf. Een onderzoeker vertrouwt (of vertrouwt niet) de bevindingen van voorgangers, en gelooft op een bepaald terrein kennis te kunnen vinden en te kunnen produceren. Geloven is een “out of the box denken”. *Waarom*: geloven zonder motivatie of beoogd doel is steriel en onwaarachtig. Vrijzinnig geloven vereist dat de innerlijke drive en het geloofsbelang permanent worden overdacht. Geloven zonder reflectie is blind, reflectie zonder geloven is leeg. *Hoe*: voor vrijzinnigen is geloven een kunst. Er zijn geen methodes van geloven, geen criteria. Maar er zijn stijlen en manieren van geloven (Lyotard). Je doet het met vallen en opstaan, en “soms gebeurt het zomaar” (Van Genneep).

De grammatica van het geloven is voor de wil tot weten van zowel dogmatistisch-orthodoxen als modernistisch-liberalen waarschijnlijk veel te vaag. Wat bijvoorbeeld is dat “het” dat zomaar gebeurt? Het is de ervaring dat “leven” zichzelf voedt, waard is om geleefd te worden, geroepen

is om gegeven te worden, en alleen door deze ene, onvervangbare persoon geleefd kan worden.
Geloven is het aan het licht komen van het levende leven als zodanig.

Chris Doude van Troostwijk